

Beata Michalec

Muzeum Niepodległości w Warszawie

Akademia Finansów i Biznesu Vistula, filia w Pułtusk

ORCID: 0000-0002-3001-2382

**Towarzystwa przyjaciół dzielnic Warszawy i ich rola
w życiu społecznym stolicy**

Słowa kluczowe

historia, pamięć, towarzystwa przyjaciół dzielnic, Warszawa, stolica, społeczeństwo obywatelskie

Streszczenie

Prezentowany artykuł jest podsumowaniem jednego ze spotkań Kolegium Naukowego prowadzonego pod kierownictwem dr hab. Jolanty Załączny, kierownika Działu Historii i Badań Naukowych w Muzeum Niepodległości, które miało miejsce w dniu 105. rocznicy powołania do życia Towarzystwa Przyjaciół Pragi – jako pierwszego towarzystwa przyjaciół dzielnic powstałego na terenie Warszawy. Treści zawarte w artykule dotyczą prowadzonej przez autorkę pracy naukowo-badawczej w Muzeum Niepodległości. Artykuł jest wprowadzeniem do podsumowania badań skupionych na roli i znaczeniu towarzystw przyjaciół dzielnic, działających na terenie stolicy w okresie międzywojennym, oraz działalności spadkobiercy przedwojennych stowarzyszeń, którym jest Towarzystwo Przyjaciół Warszawy.

Dzieje większości współczesnych miast, szczególnie wielkich metropolii europejskich, odznaczają się większą lub mniejszą liniowością rozwoju. Warszawa jako stolica Polski jest wyjątkowa, wydarzenia z lat 1939–1945 unicestwiły materialną strukturę miasta, społeczność miejską oraz jej spuściznę kulturową. Brutalnie została przerwana kulturowa i demograficzna ciągłość dziejów Warszawy, a tym samym społeczna pamięć o wydarzeniach i miej-

scach z nimi związanych. W wyniku wymienionych przyczyn pokolenia urodzone i wychowane po II wojnie światowej w niewielkim stopniu mają znikomą lub wręcz żadną wiedzę o organizacjach społecznych i ich roli, jaką odegrały w dziejach Warszawy. Przywrócenie historycznej tożsamości, nie tylko wśród mieszkańców stolicy z zakresu dziejów towarzystw, jest jednym z celów projektu naukowo-badawczego podjętego przez autorkę artykułu w ramach pracy naukowej Muzeum Niepodległości w Warszawie. Projekt polega nie tylko na nazwaniu towarzystw przyjaciół dzielnic Warszawy, ale również na powiązaniu informacji z zachowanymi do dziś materialnymi śladami dawnych towarzystw miłośników poszczególnych rejonów Warszawy.

Studia nad Mazowszem stanowią ważny etap w poznawaniu przeszłości widzianej w skali powszechnej. Ważnym problemem stojącym na przeszkodzie w badaniu przeszłości towarzystw i ich działaczy jest znaczna szczupłość materiałów archiwalnych, wynikająca ze zniszczeń powstałych w wyniku tragedii, jaka spotkała stolicę podczas działań II wojny światowej. Tym bardziej istnieje potrzeba przeprowadzenia gruntownych badań historycznych nad dziejami towarzystw; wydaje się ona głęboko uzasadniona i wskazana.

Wskazane jest także podjęcie badań nad cennym materiałem źródłowym znajdującym się w różnych archiwach Warszawy, ale także na terenie Polski. Niestety, są to już szczątki archiwalne, w znikomym stopniu przedstawiające historię stowarzyszeń, zaangażowanie społeczników w życie miasta na różnych płaszczyznach, jak znaczący wkład w ochronę wszelkich postaci dziedzictwa kulturowego Warszawy, jej ruchomych i nieruchomych zabytków materialnych oraz zabytków niematerialnych, uczestnictwo w opinowaniu projektów, dokumentów, prowadzenie badań naukowych nad dawną i współczesną Warszawą, a także organizowanie naukowych i popularnonaukowych sesji varsavianistycznych oraz prowadzenie działalności wydawniczej dotyczącej varsavianów, a w szczególności ogłaszanie drukiem dokumentów archiwalnych, pamiętników, wspomnień, prac kronikarskich, reportaży, przewodników, albumów, widokówek i innych publikacji.

Podstawowym celem projektu naukowo-badawczego, prowadzonego przez autorkę artykułu w Muzeum Niepodległości w Warszawie, jest opracowanie wykazu źródeł do dziejów towarzystw przyjaciół dzielnic Warszawy, które działały w okresie międzywojennym począwszy od 1915 roku, oraz opracowanie wykazu źródeł do dziejów Towarzystwa Przyjaciół Warszawy jako kontynuatora działalności przedwojennych towarzystw. Zebranie materiałów i opracowanie źródeł do dziejów towarzystw przyjaciół dzielnic Warszawy oraz Towarzystwa Przyjaciół Warszawy nie było do tej pory przedmiotem wnikliwych badań naukowych. To nowatorski projekt, który może

być ogromnym krokiem na drodze przywracania należnego miejsca towarzystw w historii nie tylko Mazowsza, ale i Polski.

Co bardzo ważne, to fakt, że za kilka lat możemy stracić cenne źródła świadczące o znaczącej roli Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w najnowszych dziejach Warszawy i Mazowsza. Do tradycji i doświadczeń przyjaciół i sympatyków dzielnic Warszawy nawiązuje obecne Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, które spełnia ważną rolę w życiu Warszawy i jej społeczeństwa. Pamiętać jednak warto, że kultywuje ono i przechowuje tradycje towarzystw miłośników poszczególnych rejonów Warszawy, które powstały na początku XX stulecia. Czuje się też kontynuatorem działalności Towarzystwa Przyjaciół Starej Warszawy i towarzystw przyjaciół dzielnic Warszawy. Działalność Towarzystwa Przyjaciół Warszawy wymaga dogłębnego zbadania przez historyków. Wyznacznikami ram czasowych projektu naukowo-badawczego są lata 1915 i 1991. Pierwsza data określa powstanie Towarzystwa Przyjaciół Pragi, jest również początkiem powstawania kolejnych towarzystw przyjaciół dzielnic Warszawy. Drugą datą, końcową, jest rok śmierci współzałożyciela i pierwszego prezesa Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, wieloletniego dyrektora Muzeum Narodowego w Warszawie, prof. Stanisława Lorentza.

Działalność Oddziału Grochów ma bogatą historię, od 1916 roku jako Towarzystwo Przyjaciół Grochowa, po wyzwoleniu działał w ramach Komisji Historycznej Dzielnicowej Rady Narodowej Praga Południe, a od 1964 roku jako Oddział Grochów Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Duszą oddziału była zasłużona pedagog Zofia Czajowa, odznaczona Złotą Odznaką za Zasługi dla Warszawy¹. W zbiorach Oddziału Grochów TPW znajduje się odnaleziony w 1970 roku sztandar Towarzystwa Przyjaciół Grochowa z 1916 roku. Sztandar został przechowany przez pana Józefa Drewniaka, członka przedwojennego Towarzystwa Przyjaciół Grochowa, i jest obecnie wręcz relikwią Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Sztandar ten stanowi materialny dowód ciągłości dziejów towarzystw przyjaciół dzielnic funkcjonujących w stolicy od 1915 roku oraz powołanego w 1963 roku Towarzystwa Przyjaciół Warszawy.

Powstały w 1966 roku Oddział Wola TPW zaczął od działań, które stworzyły zainteresowanie wokół spraw tej dzielnicy. Oddział ten od samego początku kontynuował działania podjęte przez Towarzystwo Przyjaciół Woli,

¹ Archiwum TPW, Teczka – Sprawozdania roczne z działalności merytorycznej Towarzystwa Przyjaciół Warszawy do 1980. *Materiał do sprawozdania Zarządu Głównego na Walne Zgromadzenie Delegatów, lata 1963–1965*, s. 4.

aktywne w latach 1916–1939. Wielu członków wolskiego Oddziału TPW pamiętało okres przedwojennego towarzystwa, jego zasługi dla Warszawy i samej dzielnicy Wola. A także wielu członków Towarzystwa Przyjaciół Warszawy Oddział Wola było członkami historycznego przedwojennego stowarzyszenia. Zawsze podkreślano i przypominano o działalności Towarzystwa Przyjaciół Woli, opisując z kronikarską pasją historię w Biuletynach Oddziału Wola TPW. Kontynuowano działania na rzecz mieszkańców Woli podjęte przez przedwojenne towarzystwo².

W okresie I wojny światowej życie codzienne mieszkańców Warszawy, a w szczególności ludności mieszkającej na przedmieściach było dramatycznie trudne. System kartkowy na towary spożywcze nie zaspokajał podstawowych potrzeb gospodarstw domowych, uboga ludność miasta nie mogła pozwolić sobie na zakup najniezbędniejszych towarów spożywczych i pozostałych, koniecznych dla egzystencji każdej rodziny, z powodu drożyzny³.

Po ustąpieniu Rosjan z Warszawy w 1915 roku ustrój gminy na terenach podmiejskich został utrzymany jeszcze przez kilka miesięcy. 23 sierpnia 1915 roku utworzone zostało Generalne Gubernatorstwo Warszawskie z Hansem von Beselerem jako generałem-gubernatorem⁴.

W tym to czasie jako pierwsze zostało wpisane do rejestru stowarzyszeń i związków guberni warszawskiej pod numerem 453 Towarzystwo Przyjaciół Pragi, na zasadzie postanowienia Warszawskiego Gubernialnego Urzędu do Stowarzyszeń i Związków. Założycielami Towarzystwa byli mieszkańcy Pragi: ks. Alojzy Gonzaga – proboszcz Parafii Rzymskokatolickiej Matki Bożej Loretańskiej przy ul. Ratuszowej 1, Karol Rauer – właściciel fabryki z ul. Stalowej 47 i Antoni Nazimek – właściciel nieruchomości z ul. Inżynierskiej 9. Zadaniem Towarzystwa Przyjaciół Pragi było dostarczanie jego członkom kulturalnych rozrywek i łączenie więzi towarzyskich. Ponadto stowarzyszenie zobowiązało się urządzać na placach należących do członków towarzystwa parki i ogrody z odpowiednią infrastrukturą służącą do zabaw, gier i ćwiczeń sportowych, otwierać czytelnie i biblioteki, prowadzić wydawnictwa periodyczne, otwierać ochronki i szkoły, prowadzić wykłady zawodowe i lecznicze, urządzać zebrania towarzyskie, wycieczki zbiorowe, organizować bale i koncerty, odczyty, zabawy, pokazy sporto-

² *Wola 1916–1939*, red. K. Galińska, M. Jagieła, A. Sokołowska, C. Szczepańska, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy Oddział Wola, Warszawa 1969.

³ J. Berger, *Towarzystwa Przyjaciół Dzielnic Warszawy 1916–1939*, [w:] *Towarzystwo Przyjaciół Warszawy wczoraj, dziś, jutro*, red. M. Leska, Volumen, Warszawa 1999, s. 30.

⁴ M.M. Drozdowski, *Warszawa w latach 1914–1939*, PIW, Warszawa 1990, s. 36.

we, przedstawienia teatralne oraz organizować występy chórów i orkiestr. Obszarem działalności towarzystwa była Praga w granicach miasta⁵.

Na wiosnę Hans Hartwig von Beseler, kierując się wymogami natury administracyjnej, wysunął projekt przyłączenia do Warszawy jej przedmieść. 8 kwietnia 1916 roku wydał rozporządzenie o przyłączeniu do warszawskiej gminy miejskiej terenów: Czerniakowa, Siekierok, Mokotowa, Rakowca, Czystego, Młocin, Kaskady, Marymontu, Potoku, Powązek, Pelcowizny, Ustronia, Nowego Bródna, Targówka, Utraty, Grochowa I i II oraz Kępy Grochowskiej⁶.

Na terenach przyłączonych do Warszawy, w obrębie tego pasa, na przestrzeni wielu lat wznoszone były niskie, drewniane budynki. Powstawały tam szpetne osiedla bez żadnej myśli przewodniej. W ten sposób rozwinął się Targówek, Grochów, Kamionek czy Bródno. Do I wojny światowej nie było na Targówku nie tylko lekarza, ale i felczera, a zły stan sanitarny wywoływał tu liczne choroby zakaźne⁷. Grochów zaś pozostawał do czasów włączenia w granice Warszawy zaniedbaną podmiejską wsią. Jediną centralną ulicą była Grochowska, dawna szosa brzeska, posiadająca twardą nawierzchnię. Pozostałe ulice to wiejskie niebrukowane drożyny. Rozplanowanie i zabudowa ulic dokonała się dopiero po włączeniu Grochowa do Warszawy⁸.

Wcielone do Warszawy przedmieścia, rozległe tereny pozbawione urządzeń miejskich, bruki, kanały, wodociągi, oświetlenia stały się w dużym stopniu obciążeniem dla władz miejskich w pierwszych najtrudniejszych powojennych latach. Na najbardziej zapomnianych i zaniedbanych odłogach terenów powstawały „bieda-domy”, nędzne i prymitywne budy, szałas, lepianki i ziemianki, klecone z odpadów przez bezdomnych i bezrobotnych⁹.

Złe warunki bytowania były jednym z powodów powstawania kolejnych od 1916 roku towarzystw przyjaciół poszczególnych dzielnic na przyłączonych wówczas do stolicy przedmieściach. W 1916 roku powstają Towarzystwa Przyjaciół Woli oraz Grochowa.

Na początku lat 30. na terenie Warszawy działa już 21 towarzystw, zrzeszonych w Związku Stowarzyszeń Przyjaciół Wielkiej Warszawy. W lewo-brzeżnej części Warszawy były to stowarzyszenia: Towarzystwo Przyjaciół

⁵ *Ustawa Towarzystwa Przyjaciół Pragi*, Warszawa 1915, s. 3–5.

⁶ „Dziennik Rozporządzeń Jenerał-Gubernatorstwa” 1916, nr 29, s. 1–2.

⁷ J. Berger, *Z dziejów Targówka*, „Rocznik Warszawski” 1969, t. 9, s. 82.

⁸ J. Berger, *Dzieje Grochowa do 1916 r.*, „Rocznik Warszawski” 1967, t. 7, s. 83.

⁹ *Wola 1916–1939...*, s. 16.

Woli; Towarzystwo Przyjaciół Mokotowa; Towarzystwo Przyjaciół Dzielnicy Ochota, Czyste, Rakowiec; Towarzystwo Przyjaciół Dzielnicy Koło; Towarzystwo Przyjaciół Powązek i Okolic; Towarzystwo Przyjaciół Miasta-Ogrodu Czerniakowa; Towarzystwo Przyjaciół Belwederu, Czerniakowa, Sielc i Siekierk (od 1934 roku nosiło nazwę Towarzystwa Przyjaciół Sielc, Czerniakowa i Siekierk, bez Belwederu); Stowarzyszenie Żoliborzan; Towarzystwo Przyjaciół Żoliborza; Towarzystwo Przyjaciół Marymontu, Bielany i Okolic; Towarzystwo Przyjaciół Młocin; Towarzystwo Przyjaciół Śródmieścia (przekształcone w 1937 roku w Stowarzyszenie Przyjaciół Śródmieścia); Towarzystwo Przyjaciół Pól Bielańskich; Stowarzyszenie Przyjaciół Kolonii im. Tadeusza Kościuszki na Burakowie. W prawobrzeżnej części Warszawy były to stowarzyszenia: Towarzystwo Przyjaciół Pragi (Stowarzyszenie Koło Prażan); Towarzystwo Przyjaciół Grochowa; Towarzystwo Przyjaciół Saskiej Kępy, Gocławia i Kamionka (wyodrębnione w 1928 roku z Towarzystwa Przyjaciół Grochowa); Towarzystwo Przyjaciół Nowego Bródna; Towarzystwo Miłośników Przedmieścia Targówka; Towarzystwo Przyjaciół Pelcowizny; Towarzystwo Przyjaciół Michałowa na Pradze¹⁰.

W okresie międzywojennym, a zwłaszcza w latach 30. stowarzyszenia prowadziły bardzo ożywioną działalność, organizując akcje charytatywne, oświatowe, kulturalne, starając się o podniesienie poziomu życia na przedmieściach Warszawy, wyposażenia w podstawowe urządzenia komunalne.

Za czasów prezydentury Stefana Starzyńskiego nastąpiła ścisła współpraca władz miejskich z towarzystwami przyjaciół dzielnic Warszawy. Stefan Starzyński był mocno związany z Towarzystwem Przyjaciół Mokotowa. Na zebraniu Zarządu Koła Przyjaciół Mokotowa, wobec rezygnacji Prezydenta miasta Stefana Starzyńskiego ze stanowiska prezesa Zarządu Koła, uchwalono przez aklamację, aby zachować tę godność dla niego aż do chwili możliwości powrotu na to stanowisko¹¹.

Przedstawiciele związków społecznych Grochowa, zrzeszeni w Towarzystwie Przyjaciół Grochowa, zabiegali o wzniesienie na tym terenie Domu Oświaty i Kultury im. Marszałka Józefa Piłsudskiego. Na czele Komitetu Budowy stanął starosta Ludomir Skórewicz, patronat nad budową objęli Minister Marian Zyndram-Kościałkiewicz, Wicemarszałek Senatu Antoni Bogucki, Prezydent Miasta Stefan Starzyński i gen. Stanisław Burhardt-Bukacki¹².

¹⁰ J. Berger, *Towarzystwa Przyjaciół Dzielnic Warszawy 1916–1939...*, s. 32–33.

¹¹ „Gazeta Polska” 1934, nr 269, s. 10.

¹² Ibidem.

Towarzystwo Przyjaciół Saskiej Kępy złożyło memoriał do Prezydenta miasta Stefana Starzyńskiego. Memoriał zawierał wykaz najniezbędniejszych robót inwestycyjnych w tej dzielnicy, zapoczątkowanie robót kanalizacyjnych. Prezydent Warszawy odniósł się przychylnie do tych postulatów, obiecując w miarę możliwości swoje poparcie¹³.

W lokalu przy ul. Kruczej 48 odbyła się konferencja prezesów stowarzyszeń dzielnicowych Związku Stowarzyszeń Przyjaciół Wielkiej Warszawy, na którą przybył Prezydent miasta Stefan Starzyński, Wojewoda Jaroszewicz, Wicemarszałek Senatu Bogucki, Dyrektor Banku Gospodarstwa Krajowego Garbusiński, Starosta Bartoszewicz, Prezes W. Wędlowski, prezesi stowarzyszeń dzielnicowych, przedstawiciele prasy i zaproszeni goście. Zebranie rozpoczęła prezes Zarządu Głównego Związku Stowarzyszeń Przyjaciół Wielkiej Warszawy Wicemarszałek Senatu Antoni Bogucki, następnie prezesi poszczególnych stowarzyszeń dzielnicowych wygłaszali krótkie sprawozdania o potrzebach urbanistycznych, komunikacyjnych, oświateniowych, sprawach związanych z brukowaniem ulic i kanalizacji poszczególnych przedmieść Warszawy. W odpowiedzi zabrał głos Prezydent miasta, podkreślając:

(...) między najbardziej nawet uzasadnionymi potrzebami Warszawy i gospodarczą możliwością ich zrealizowania istnieje wielka dysproporcja. Powszechnie wiadome jest, iż 1/3 wszystkich ulic jest niezabrukowana, 2/3 nieruchomości nie posiada urządzeń kanalizacyjnych itd., lecz aby zabrukować wszystkie ulice, miasto musiałoby wydać 114 mln zł, aby zaspokoić potrzeby komunikacyjne Stolicy, niezbędne byłoby poniesienie wydatku 200 mln zł. Aby zaś zrealizować wszystkie braki miasta, gmina musiałaby uruchomić olbrzymi kredyt, w sumie 1,5–2 mld zł. To jest niemożliwe. Dlatego też najważniejszym zadaniem jest odpowiedni wybór i uszeregowanie poszczególnych potrzeb, które w kolejności należy realizować¹⁴.

Prezydent omówił również problemy, które zostały przez nowe władze miejskie rozwiązane, i zaznaczył, iż wiele spraw proponowanych przez przedstawicieli ludności zostało rozważone w Zarządzie Miejskim i będą one realizowane w najbliższym czasie. Kończąc przemówienie, Starzyński zwrócił się do reprezentantów dzielnic z apelem o współpracę obywateli Warszawy z władzami miasta¹⁵.

Towarzystwo Przyjaciół Marymontu, Bielania i Okolic złożyło Prezydentowi miasta memoriał w sprawie zamierzonej likwidacji Ośrodka Zdrowia

¹³ Ibidem, nr 303, s. 10.

¹⁴ „Gazeta Polska” 1935, nr 68, s. 10.

¹⁵ Ibidem.

i Stacji Opieki Społecznej przy ul. Marymonckiej przez połączenie go z istniejącym ośrodkiem przy ul. Spokojnej¹⁶.

Na murach domów warszawskich rozlepiono odezwę, podpisaną przez Prezydenta miasta Stefana Starzyńskiego, prezesa Związku Stowarzyszeń Przyjaciół Wielkiej Warszawy – Wicemarszałka Senatu Antoniego Boguckiego, Juliusza Kaden-Bandrowskiego, stanowiących Prezydium Głównego Komitetu „Święta Wiosny”, oraz przedstawicieli kilkudziesięciu organizacji społecznych. Odezwa nawoływała mieszkańców Warszawy do ozdabiania balkonów i okien kamienic kwiatami i zielenią:

Mury naszego miasta, mimo wielu pięknych gmachów, są szare, przeważnie dawno nie odnawiane, biedne i smutne. Wygląd zewnętrzny stolicy przedstawia bardzo wiele do życzenia. Niestety, warunki materialne nie pozwalają na odpowiednie przebudowy i odnowienia.

Niedługo zazielenią się drzewa i kwietniki, co jednak nie przysłoni ubożego wyglądu domów. Należy więc dążyć do tego, by okna i balkony pokryły się kwieciami. Należy ozdobić miasto.

Antoni Bogucki, Wicemarszałek Senatu RP, apelował w imieniu Zarządu Głównego Związku Stowarzyszeń Przyjaciół Warszawy do przedstawicieli dzielnicowych towarzystw o jak największe poparcie inicjatywy Zarządu Miejskiego¹⁷.

W sali Spółdzielni Budowlano-Mieszkaniowej Urzędników Ministerstwa Spraw Wewnętrznych przy ul. Fałata 15 odbyło się pierwsze Walne Zebranie członków Koła Przyjaciół Dzielnicy Mokotowa. Na zebraniu przybyli Prezes Koła, Prezydent Warszawy Stefan Starzyński, pod którego przewodnictwem nastąpiło w roku ubiegłym połączenie dwóch działających na terenie Mokotowa organizacji: Towarzystwa Przyjaciół Mokotowa oraz Koła Mokotowa. Prezydent miasta przedstawił zebrany ogólny stan potrzeb dzielnicy Mokotów, omówił rezultaty prac już dokonanych oraz przedstawił plan przewidzianych robót na najbliższy okres:

Wkrótce ukończona będzie budowa burzowca, co w dużym stopniu przyczyni się do podniesienia stanu zdrowotności dzielnicy. Potem w dalszym ciągu prowadzone są roboty przy zasypywaniu glinianek mokotowskich. (...) wykonane będą następujące roboty: w dziedzinie komunikacji, przeciągnięcie linii tramwajowej do Szop Niemieckich; w wodociągach kanalizacji i gazownictwie, przyłączenie do ogólnej sieci ul. Naruszewicza, Raławickiej, Włodarszewskiej i in., nadto zdjęcie w końcu bieżącego miesiąca toru kolejki z ul. Filtrowej, 6 Sierpnia i Polnej i przeniesienie stacji kolejki Grójeckiej początkowo do ul. Odyńca, następnie do Szop Niemieckich. W związku z pracami podjętymi nad budową pomnika Mar-

¹⁶ Ibidem, nr 88, s. 10.

¹⁷ B. Michalec, *Warszawa w kwiatkach i zieleni w latach 1935–1939*, „Kronika Warszawy” 2017, nr 1, s. 87.

szalka Piłsudskiego i wytyczeniem wielkiej arterii, która przebiegnie przez Pola Mokotowskie, podniesione będzie znaczenie Mokotowa, co niewątpliwie przyczyni się już w krótkim czasie do jego jeszcze większego rozrostu¹⁸.

Na zakończenie Prezydent Starzyński wyraził słowa uznania dla prac stowarzyszenia, podjętych w słusznej trosce o dobro mieszkańców, i którego akcja, pokrywając się z planem działalności Zarządu Miejskiego, uzupełnia powstałe braki, przychodząc z podwójną pomocą miastu przez odciążenie go w pracy i mieszkańcom Mokotowa przez dążenie do racjonalnego, a przede wszystkim szybkiego zaspokojenia potrzeb dzielnicy¹⁹.

2 sierpnia 1935 roku odbyło się Walne Zgromadzenie członków Towarzystwa Przyjaciół Grochowa, na którym dokonano wyborów uzupełniających 13 członków zarządu i ich zastępców. Walne Zgromadzenie Towarzystwa Przyjaciół Grochowa jednogłośnie uchwaliło nadanie godności Członka Honorowego Prezydentowi m.st. Warszawy Stefanowi Starzyńskiemu. Postanowiono też poprzeć sprawę budowy kościoła na Grochowie oraz wydać monografię Towarzystwa Przyjaciół Grochowa²⁰.

13 sierpnia 1935 roku Prezydent miasta lustrował tereny Marymontu, Burakowa i Powązek. Stefan Starzyński w towarzystwie wiceprezydentów, dyrektorów wydziałów oraz przedsiębiorstw miejskich udał się na teren Powązek celem zbadania stanu robót prowadzonych przez miasto oraz zapoznania się z potrzebami ludności tego przedmieścia. Stefana Starzyńskiego powitali przedstawiciele Towarzystwa Przyjaciół Powązek i Okolic, po czym członkowie Zarządu Miejskiego zlustrowali prace melioracyjne prowadzone na terenach Burakowa i Marymontu. Prezydent zbadał na miejscu prośbę mieszkańców ul. Jasnodworskiej o wybrukowanie tej ulicy i połączenie jej z już istniejącymi arteriami, zarządził również wybrukowanie jej i połączenie z ul. Czartoryskich. Na prośbę stowarzyszenia Starzyński zarządził również ujęcie w kryty kanał odpływów z gmachu szkoły przy ul. Elbląskiej²¹.

24 sierpnia 1935 roku Prezydent miasta Stefan Starzyński w towarzystwie Wiceprezydentów Jana Pohoskiego i Juliana Kulskiego oraz dyrektorów wydziałów i przedsiębiorstw miejskich zwiedził roboty inwestycyjne na Pelcowiznie, Bródnie, Targówku i w Michałowie. Inspekcja dotyczyła powstających nowych gmachów szkolnych, przewodów wodnych i kanalizacyjnych, stacji przepompowań ścieków praskich na Gołędzinowie, licznych

¹⁸ „Gazeta Polska” 1935, nr 184, s. 10.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ibidem, nr 213, s. 10.

²¹ Ibidem, nr 224, s. 10.

robót brukarskich oraz obwałowań wiślanych. Roboty przy budowie wału ochronnego na Pelcowiźnie były już na ukończeniu i wkrótce miały być doprowadzone do granic miasta. Jednocześnie stacja gołędzinowska zbudowała kryte kanały dochodzące do koryta wiślanego, dzięki czemu całe pobrzeże na Pelcowiźnie zostało uwolnione od zalewów kanalizacyjnych. Na ul. Toruńskiej otwarty kanał ściekowy ujęto w żelbetonowy rurociąg, a ważna ta arteria została uregulowana, poszerzona i zabrukowana. W innych dzielnicach Prezydent zarządził rozszerzenie i zabrukowanie kilku ulic, które graniczą z gruntami miejskimi. Uporządkowanie niektórych ulic zależało od współdziałania miejscowych obywateli z Zarządem Miejskim. Poszerzenie i uregulowanie ich bowiem było możliwe jedynie wówczas, gdy właściciele parcel przyulicznych wyrazili zgodę na oddanie gminie skrawków swych placów pod jezdnie i chodniki. Mieszkańcy ul. Myszynieckiej na Bródnie, pozbawionej bruku, chodników i zabudowanej parkanami, zadeklarowali zgodę na parcelację Prezydenta miasta i zebrali się w celu dopełnienia niezbędnych formalności na piśmie. Na prośbę ks. Hlonda, Proboszcza Parafii przy Bazylice i wiceprezesa Towarzystwa Przyjaciół Michałowa, Prezydent Starzyński zarządził obsadzenie placu kościelnego drzewami. Również na szerokim pasie ziemi, przylegającym do Cmentarza Bródzieńskiego od strony ul. Odrowąża, decyzją Prezydenta zostały zasadzone drzewa²².

Mokotów, Sielce-Belweder, Siekierki, Czerniaków oraz Sadyba i Miasto-Ogród Czerniaków, wszędzie wrzała praca, przeobrażająca z dnia na dzień wygląd tych oddalonych dzielnic Wielkiej Warszawy. Prezydent Stefan Starzyński w towarzystwie Wiceprezydenta Jana Pohoskiego i dyrektora Wydziału Technicznego inż. Olszewskiego dokonał inspekcji właśnie tych rejonów Warszawy. Prezydent wydał szereg zarządzeń doraźnych, mających na celu ochronę gospodarczych interesów miasta i estetyki urbanistycznej, jak regulacja pl. Unii Lubelskiej, ul. Puławskiej i Dolnej (łączącej Mokotów z Czerniakowem), budowy linii tramwajowej do Szop Niemieckich i Służewca, budowy nowej remizy tramwajowej, zasypania glinianki przylegającej do nowego gmachu szkoły im. gen. J. Stachiewicza, przeznaczenia pod parki terenów glinianek leżących po obu stronach ul. Kazimierzowskiej itp. W dzielnicy Sielce-Belweder przedstawiciele Zarządu Miejskiego zwiedzili budowę burzowca, odprowadzającego wody z Mokotowa, Skarpy i Sielce przez parki Łazienkowski i Sobieskiego ku Wiśle. Na nizinie Siekierkowsko-Czerniakowskiej zwiedzono budowę krytych kanałów. Na Siekierkach miała powstać dzielnica sportów wodnych. Inspekcja osiedla Sadyba i Mia-

²² Ibidem, nr 235, s. 10.

sta Ogrodu Czerniakowa była dokonywana w obecności kierownika Ministerstwa Spraw Wojskowych gen. T. Kasprzyckiego, prezesów miejscowych towarzystw dzielnicowych płk. Kamińskiego (Towarzystwo Przyjaciół Miasta Ogrodu Czerniakowa) i gen. Branickiego oraz Starosty powiatu warszawskiego Mieszkowskiego²³.

Prezydium Towarzystwa Przyjaciół Grochowa pod przewodnictwem prezesa kpt. Lubeckiego w sali Ratusza wręczyło Prezydentowi Warszawy Stefanowi Starzyńskiemu dyplom, nadając mu godność Członka Honorowego TPG. Uchwałę w sprawie nadania godności Prezydentowi w dniu 28 lipca 1935 roku podjęło Walne Zgromadzenie Członków Towarzystwa Przyjaciół Grochowa. Po uroczystości przekazania dyplomu, w obecności członków Zarządu Miasta, odbyła się konferencja, na której poruszano zagadnienia, mające związek z dalszym rozwojem kulturalno-gospodarczym Grochowa²⁴.

Współpraca Związku Stowarzyszeń Przyjaciół Wielkiej Warszawy z Zarządem Miejskim układała się poprawnie. Prezydium Związku złożyło wizytę Prezydentowi Stefanowi Starzyńskiemu, zapraszając go na posiedzenie Rady Związku Stowarzyszeń Przyjaciół Wielkiej Warszawy²⁵.

28 czerwca 1938 roku odbyło się Walne Zgromadzenie członków Stowarzyszenia Żoliborzan, na które przybył Stefan Starzyński. Prezydent Warszawy przedstawił zagadnienia gospodarcze i społeczne gminy oraz omówił problemy dotyczące rozwoju dzielnicy żoliborskiej, specjalną uwagę poświęcając sprawom komunikacyjnym²⁶.

21 lipca 1938 roku Prezydent Warszawy dokonał lustracji robót inwestycyjnych na Pradze. W każdej dzielnicy prawobrzeżnej Warszawy Stefan Starzyński przeprowadził konferencję z zarządami towarzystw przyjaciół dzielnic. Na Nowym Bródnie na Prezydenta oczekiwał ks. kanonik S. Roguski, po czym w obecności zgromadzonych parafian i prezesa Towarzystwa Przyjaciół Nowego Bródna A. Sowińskiego Prezydent dokonał aktu wmurowania pierwszej cegły we wznoszonym tam przy ul. Białołęckiej kościele pod wezwaniem Matki Boskiej Różańcowej²⁷.

22 lipca 1938 roku Prezydent lustruje miejskie roboty inwestycyjne w północnych dzielnicach stolicy. W czasie inspekcji Stefan Starzyński wysłuchał postulatów przedstawicieli Towarzystwa Przyjaciół Woli, Towarzy-

²³ Ibidem, nr 237, s. 10.

²⁴ Ibidem, nr 247, s. 10.

²⁵ Ibidem 1938, nr 162, s. 6.

²⁶ Ibidem, nr 176, s. 8.

²⁷ Ibidem, nr 199, s. 8.

stwa Przyjaciół Koła, Towarzystwa Przyjaciół Powązek i Okolic, Towarzystwa Przyjaciół Pól Bielańskich, Towarzystwa Przyjaciół Marymontu, Stowarzyszenia Żoliborzan, Stowarzyszenia Przyjaciół Kolonii im. Tadeusza Kościuszki na Burakowie²⁸. W związku z przeprowadzoną inspekcją przez Stefana Starzyńskiego w dzielnicy Mokotów Towarzystwo Przyjaciół Mokotowa zostało poinformowane przez Zarząd Miejski, że jezdnie w dzielnicy będą remontowane jeszcze w bieżącym roku²⁹.

Przyszedł czas września 1939 roku, na apel Prezydenta m.st. Warszawy Stefana Starzyńskiego ludność cywilna włączyła się czynnie w działania obrony Warszawy. Członkowie wszystkich towarzystw przyjaciół dzielnic odpowiedzieli na odezwę Prezydenta. Na Targówku członkowie Zarządu Towarzystwa Miłośników Przedmieścia Targówka, na czele z prezesem ks. Janem Gołędzinowskim, proboszczem Parafii Chrystusa Króla przy ul. Tykocińskiej, stanęli do kopania rowów³⁰.

Kres działalności towarzystw przyjaciół dzielnic przyniósł wybuch II wojny światowej. W wyniku hitlerowskiej napaści na Polskę we wrześniu 1939 roku wielu aktywnych działaczy stowarzyszeń przyjaciół i sympatyków dzielnic Warszawy oddało życie w walce z najeźdźcą, wielu z tych, co przeżyli, było represjonowanych i pozbawionych obywatelstwa polskiego, spędzając życie na emigracji. Po zakończonych działaniach wojennych przez długie lata działalność towarzystw przyjaciół dzielnic nie mogła się odrodzić. Dopiero w 1963 roku zostało powołane do życia Towarzystwo Przyjaciół Warszawy jako spadkobierca tradycji i doświadczeń przedwojennych stowarzyszeń przyjaciół przedmieść i dzielnic stolicy.

Niniejszy artykuł jest tylko bardzo wąskim wycinkiem informacji i wiedzy na temat przedwojennych towarzystw. Powstały w wyniku prowadzonego projektu naukowo-badawczego w Muzeum Niepodległości wykaz materiałów źródłowych i osiągnięć przedwojennych towarzystw przyjaciół dzielnic prezentowany będzie w publikacji, która planowana jest na zakończenie przedsięwzięcia; planowane jest też publikowanie wyników badań na łamach czasopism. Autorka liczy na to, że będzie to przydatny materiał do dalszej pracy na polu nauk z dziedziny historii dla regionalistów, varsavianistów, nauczycieli i studentów.

Beata Michalec

²⁸ Ibidem, nr 200, s. 8.

²⁹ Ibidem, nr 258, s. 8.

³⁰ B. Michalec, *Wrzesień 1939 roku z Targówkiem w tle*, [w:] *Był taki wrzesień*, red. T. Skoczek, Muzeum Niepodległości, Warszawa 2019, s. 29.

Bibliografia

Źródła

Archiwum TPW, Teczka – Sprawozdania roczne z działalności merytorycznej Towarzystwa Przyjaciół Warszawy do 1980. *Materiał do sprawozdania Zarządu Głównego na Walne Zgromadzenie Delegatów, lata 1963–1965.*

„Dziennik Rozporządzeń Jenerał-Gubernatorstwa” 1916, nr 29.

Prasa

„Gazeta Polska” 1934, nr 269, nr 303; 1935, nr 68, nr 88, nr 184, nr 235, nr 237, nr 247; 1938, nr 162, nr 176, nr 199, nr 200, nr 258.

Berger J., *Dzieje Grochowa do 1916 r.*, „Rocznik Warszawski” 1967, t. 7.

Berger J., *Towarzystwa Przyjaciół Dzielnic Warszawy 1916–1939*, [w:] *Towarzystwo Przyjaciół Warszawy wczoraj, dziś, jutro*, red. Leska M., Volumen, Warszawa 1999.

Berger J., *Z dziejów Targówka*, „Rocznik Warszawski” 1969, t. 9.

Drozdowski M.M., *Warszawa w latach 1914–1939*, PIW, Warszawa 1990.

Michalec B., *Warszawa w kwiatach i zieleni w latach 1935–1939*, „Kronika Warszawy” 2017, nr 1.

Michalec B., *Wrzesień 1939 roku z Targówkiem w tle*, [w:] *Był taki wrzesień*, red. Skoczek T., Muzeum Niepodległości, Warszawa 2019.

Ustawa Towarzystwa Przyjaciół Pragi, Warszawa 1915.

Wola 1916–1939, red. Galińska K., Jagieła M., Sokołowska A., Szczepańska C., Towarzystwo Przyjaciół Warszawy Oddział Wola, Warszawa 1969.

Societies of friends of Warsaw’s districts and their contribution to the social life of the Capital

Keywords

history, memory, societies of friends of districts, Warsaw, capital city, civil society

Abstract

The paper presented summarizes one of the meetings of the Scientific College led by dr hab. Jolanta Załączny, head of the Department of History and Scientific Research at the Museum of Independence, which was held on the day of the 105th anniversary of the establishment of the Society of the Friends of Praga as the first society of friends of districts established in Warsaw. The content of the paper relates to the author’s research work at the Museum of Independence. It is an introduction to the summary of research focused on the role and importance of the societies of the friends of districts operating in the Capital City in the interwar period as well as the activities of the heir of the pre-war societies, namely the Society of the Friends of Warsaw.

Gesellschaften der Freunde der Stadtteile Warschaus und ihre Rolle im gesellschaftlichen Leben der Hauptstadt

Schlüsselwörter

Geschichte, Erinnerung, Gesellschaften der Freunde der Stadtteile, Warschau, Hauptstadt, Bürgergesellschaft

Kurzfassung

Der vorliegende Artikel ist eine Zusammenfassung eines der Treffen des Wissenschaftlichen Kollegs unter der Leitung von Dr. Jolanta Załęczny, Leiterin der Abteilung für Geschichte und wissenschaftliche Forschung im Unabhängigkeitsmuseum Warschau, das zum 105. Jahrestag der Gründung der Gesellschaft der Freunde des Stadtteils Praga als der ersten Gesellschaft der Freunde der Stadtteile Warschaus stattfand. Der Inhalt des Artikels betrifft die Forschungs- und Wissenschaftsarbeit der Autorin im Unabhängigkeitsmuseum Warschau. Der Artikel ist eine Einführung in die Zusammenfassung der Forschungen, die sich auf die Rolle und Bedeutung der in der Zwischenkriegszeit in der Hauptstadt tätigen Gesellschaften der Freunde der Stadtteile und die Tätigkeit der Erbin der Vorkriegsgesellschaften, d.h. der Gesellschaft der Freunde Warschaus, konzentriert.

Общества друзей районов Варшавы и их роль в общественной жизни столицы.

Ключевые слова

история, память, общества друзей районов, Варшава, столица, гражданское общество

Резюме

Настоящая статья возникла как итог одной из встреч Научной коллегии под руководством хабилитированного доктора исторических наук, Йоланты Заленчны, главы Отдела истории и научных исследований Музея независимости. Встреча состоялась в годовщину образования Общества друзей Праги - первого подобного общества, возникшего в Варшаве. В статье представлены плоды научной работы автора в Музее независимости. В статье подводятся первые итоги изысканий, посвященных роли и значению обществ друзей районов, действующих в столице в межвоенный период, а также деятельности Общества друзей Варшавы, преемника довоенных обществ